

A „könyvtári informatika” egyetemi oktatásának fontossága*

Zsidai József

Az oktatásban és a kutatómunkában szerzett sok éves tapasztalat alapján szeretnék néhány fontos kérdés megvilágításával segíteni a használóképzésben érdekelteknek, megerősítve őket abban, hogy a szakirodalom-használatba való bevezetésnek elengedhetetlen fontossága van a felsőfokú képzésben.

A képzésben érdekeltek gyakran már a legelején észlelhetik, hogy a könyvtár jó szándékú oktatási közreműködését – sajnos – sokféle akadály nehezíti meg. Például:

- ⊗ a hallgatói létszám aránytalan megnövekedése miatt a diákok színvonalas könyvtári ellátása komoly nehézségekbe ütközik;
- ⊗ az egyetemek vezetése nem mindenütt támogatja megfelelő mértékben a könyvtári kezdeményezéseket;

⊗ a hallgatók még nem érzik szükségesnek, hogy (ahol ez nem folyik szervezett keretekben) egyékesen lépjenek fel a könyvtárhasználati, szakirodalomhasználati ismeretek megszerzéséért;

⊗ az oktatáshoz nehéz megfelelő szakembert találni.

A statikusnak vélt tudásanyag múlandósága

A nyolcvanas évekre egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyetemen megszerzett tudásanyagot folyamatosan meg kell újítani, bővíteni kell, cserélni kell. Elfogadottá vált, hogy egy átlagos életpálya során akár 3-4 alkalommal is szakterületet/pályát kell változtatni. A folyamatos vagy élethosszig tartó

* A Miskolci Egyetem Központi Könyvtára alapításának 50. évfordulóján tartott emlékezésen (1999. október 5.) elhangzott előadás átdolgozása.

tanulás elve (melynek megnevezésére az angol nyelvhasználatban a lifelong learning vagy lifelong training kifejezéseket használják) a szőlamokon, elveken túl, napi valóságáá kezdett válni.

A már valamilyen fokon szakképzettséget szerzett rétegek továbbképzésben vagy átképzésben való részvételének három alapvető oka lehet:

- ☉ az első és legfontosabb motiváló tényező az egzisztenciális kényszer. Egy állás elvesztése, új pálya, szakma megtanulása, új pályakép kialakítása, mely feszes tanulással jár, külső kényszerítő erők hatására történik, nevezetesen a megélhetés megteremtése és a munkanélküliség elkerülése érdekében.
- ☉ a második indíték a belső szükséglet kielégítése: Megélőí úgy gondolják, hogy nekivágnak egy új szakterület meghódításának, mert izgatja őket a feladat, vagy mert megújulni akarnak, nagyobb jövedelmet remélnak stb. Itt is jelen van a képzési/tanulási igény, de sokkal enyhébb az egzisztenciális kényszer, mint az első esetben.
- ☉ a harmadik tényező lehet a tudás, a szakismeret bővítésének igénye, amikor a képzési/tanulási igény a tudomány legújabb eredményeinek megismerésére irányul. Megjelenésében közrejátszhat a szabadidő értelmes eltöltésének vagy például a nyugdíjas életmód tartalmas, aktív kialakításának igénye is. (Ez utóbbi esetben nem a megélhetésről való gondoskodás a motiváló szempont, hanem a demokrácia nemes értékékként, alapvető emberi jogként, a tanulóshoz való jog érvényesülése.)

A tanulás és a továbbképzés fontosságának felismerése a társadalom széles körére jellemző. Németországban 1999-ben a 18–64 éves korosztály 48%-a vesz részt valamilyen szervezett oktatásban. Magyarországon ugyancsak 1999-ben 500 ezer fő tanult valamilyen formában a felnőtt lakosságból. Kb. 80–100 000 fő az egyetemi levelező hallgatók

száma, 100-150 000 fő pedig a munkaerő-gazdálkodási intézmények szervezésében vesz részt valamilyen képzésben.

Az átképzés és továbbképzés csak részben tartozik az egyetemek kompetenciájába, hiszen ilyen irányú tevékenységet közép- és főiskolai szinten, egyesületek, magánvállalkozások szervezésében is végeznek.

Büszkén utalhatok arra a tényre, hogy a műszaki, mérnöki tudományok terén 1939-ben alakult meg a Mérnöki Továbbképző Intézet a Budapesti Műszaki Egyetem kötelékében, s ez a szervezet, még ma is működik.

Azok az emberek, akik akár szervezett, akár autodiakta módon részt vesznek a továbbképzésekben, könyvtári háttér, könyvtári segítség nélkül nem könnyen boldogulnának. A „könyvtári-informatika” ismereteinek oktatása célravezető könyvtári segítség lehet a számukra.

Kell-e tanítani a könyvtári-informatikai ismereteket?

A könyvtárhasználati képzéssel kapcsolatosan sokféle kifejezést találhatunk a szakirodalomban. Például:

magyarul: bibliográfiai ismeretek, irodalomkutatás, szakirodalom-kutatás, szakirodalmi forráskutatás, szakirodalmi ismeretek, forráskutatás, szakirodalmi informatika, szakirodalom-kutatás, könyvtárhasználat, könyvtári informatika, könyvismeret, információgyűjtés, vagy a szakirodalom-kutatás és könyvtárhasználat oktatása, a könyvtári informatika oktatása, a felhasználók oktatása, esetleg felhasználóképzés;

angolul: bibliographic instruction, the art of scientific investigation, introduction to exercise science, library instruction, library media, library media skills és talán a legfontosabb: the undergraduate exercises science program;

németül: Personal- und Vorlesungsverzeichnis, Der Technik der geistigen, Nutzerausbildung, Nutzerschulung stb.

A felsorolt kifejezések bizonyítják, hogy létező, lényeges, szerteágazóan bonyolult és egyetemes témakörrel állunk szemben.

A példaként felsorolt kifejezések hatalmas irodalmi anyagból (monográfiákból, folyóiratcikkekből, tanulmányokból és tervezetekből) származnak, vagyis érzékelhető, hogy szakemberek százait foglalkoztatja a használóképzés problematikája. Jelen munkámban csak az utolsó 30-40 esztendő forrásait forgattam, bár fontos megállapítások születtek a korábbi időkben is pl. az USA-ban alapvető forrásnak számít *Witmer-Freagley: A beginners guide to bibliography with examples drawn from the field of education* 2. átdolgozott, 1935-ös kiadása. Angliában és Svédországban a *Fjällbrant-Malley* páros *User education in libraries* 2. javított, 1984-es kiadása tekinthető a szakmai katekizmus alapjának. Magyarországon hasonló összeállításnak számíthat *Pasteiner Iván* szerkesztésében *A budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke* (258 könyvtár, 4800 folyóirat) és *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve 1-2. köt.* (Bp., 1941–42.)

Ejtsünk szót az oktatás történetéről is. Az USA-ban az 1870-es években az olvasócentrikusság elvét hirdette meg a bostoni Harvard Egyetemen *Winsor*, a New-York-i Columbia Egyetemen pedig *Dewey*. Az ALA 1876-os alakuló kongresszusán *Green* híres beszédének címe „A személyes kapcsolatok kiépítésének szükségessége a könyvtárosok és az olvasók között a nyilvános könyvtárakban”. 1897-ben Illinoisban megszervezték az első referenz részleget. A század végén már megjelentek az első szabadpolcos könyvtárak, szakolvasók. Az 1900-as évek elején már írásbeli tájékoztatók jelentek meg a könyvtárakról. A könyvtári szolgáltatások oktatása az 1930-as években kezdődött, de intenzíven a hatvanas évektől kezdve oktatják.

Magyarországon az 50-es évekre nyúlnak vissza az első próbálkozások (*Beliczay – Windholz – Galántai: A vegyi irodalom útmutatója*. Bp. 1956.; *Rózsa György: A közgazdasági kutatás forrásai és segédletei*. Bp. 1959.). Három területen kezdődött meg a bibliográfiai ismeretek és a könyvtárhasználat terjesztése. Az iparban az információkra fogékony értelmiségiek és alacsonyabb szintű szakemberek megkeresésére és motiválására törekedtek a szakágazati minisztériumi tájékoztató szervezetek. A tudományos kutatásban dolgozók tájékozódási szándékainak felkarolásával próbálkoztak. Az intézményekben lévő könyvtárak és tájékoztató szervezetek változatos módszerekkel szolgálták a kutatókat és igyekeztek megvilágítani a tájékozódás és könyvtárhasználat homályos pontjait. Ebben a Budapesti Műszaki Egyetem és a szegedi egyetem járt élen.

Az 1960-as évek közepétől egyre több egyetemen bontakozott ki az oktatás a központi könyvtárak munkatársainak (pl. KLTE: *Csúry István, Gomba Szabolcsné, DOTE: Virágos Márta, JATE: Havasi Zoltán, Németh Zsófia, Miskolci Egyetem: Nagy Gusztáv, Pallaghy Andrásné, Drótos László, Zsomboki László, Zsidai József, Budapesti Műszaki Egyetem: Héberger Károly, Timon László, Konkoly Thege Csabáné, Frank Róza, Állat-örvostudományi Egyetem: Cserey Lászlóné, Tapolcai Ágnes, Erdészeti és Faipari Egyetem: Mastalir Ernőné, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem: Zalainé Kovács Éva, Veszprémi Egyetem: Kovács Zoltán, Dömötör Lajosné, Egyházi Tiborné) közreműködésével. Oktatási segédletek készültek, némelyek tankönyv értékűre sikerültek. Ebben is példamutató volt a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, őket három kötettel a miskolci egyetem központi könyvtára követte, és színvonalas munkákat adtak hallgatóiknak Veszprémben, Keszthelyen, az ELTE Egyetemi Könyvtárban is. (Itt elsősorban a bibliográfiai kiadványokra gondolok.)*

A kiadványokkal kapcsolatban meg kell említenem, hogy azok keresett és hasznos segédletté mi-

nősültek az ipari és kutatóintézeti szakemberek körében is.

Ki tanítson?

Ki a jobb: a szaktárgy előadója vagy a könyvtáros, informatikus? A vita régi, idáig nem is dőlt el. *Mátrai László* és *Barta János* akadémikusok véleménye szerint a szakember, a szakoktató, a szaktudománnyal együtt.

Van, ahol csak könyvtárosok tanítják a tárgyat, s van, ahol a könyvtárosok egyben szakdiplomások is (pl. Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában, ahol 1958 óta folyik ilyen képzés), Veszprémben és Miskolcon könyvtárosok és szakdiplomások is egyaránt részt vesznek a képzésben. Külföldön inkább szakreferensi feladatnak tekintik, melynek 3 összetevője van, a szakterületi, az informatikai és a nyelvtudás.

A nagy nyugati könyvtárakban 15–25 diplomás szakreferens dolgozik.

Véleményem szerint a tanszéki oktató és a könyvtáros közösen oktasson. Erre már sok példa van Az Egyesült Államokban és Angliában is.

Ha a tanszék és a könyvtár közösen oktatja, fontos, hogy valós témakörökre irányuljon (a tanszék adja, a hallgató hozza vagy a könyvtár adja a témát), s meg kell előzetesen azt is állapítani, hogy van-e irodalom hozzá. Ez fontos didaktikai módszer. A könyvtáros egyébként eredményesebb lehet a források felkutatásában, mint az oktató. A cél mindig az, hogy a forrásokhoz elvezessék a hallgatót, a kutatót.

Mit tanítsunk?

Magam a könyvtári informatika tantárgy elnevezést és általában is ezt a formát használom. Így az oktatni való anyag lényegét is ehhez a gondolatkör-

höz kötöm. Van azonban egy bevezető és egy befejező rész is és sajnálatosan a középső, fő egységgel nehezen illeszthetők össze harmonikusan.

- Bevezetőben tudatosítani kell a tudás, az oktatás, a tanulás értelmét és ehhez a felsőoktatás szerepéről is beszélni kell, utalva a középkorban alapított egyetemekre is (pl. Bologna 1275);
- Szólni kell az íráskultúra kifejlődéséről, az időszaki kiadványok szerepéről, mai formáiról;
- A magyar könyvtártörténet rövid áttekintése (könyvtártípusok szerint);
- A könyvtárak ma, kapcsolat a világ könyvtáráival;

Az oktatás fő vonulata az információ fogalmával foglalkozik tárgyalva megjelenési (létezési formáit), jellemzőit, lelőhelyét, forrásait, feldolgozását (szelektálás, olvasás, írás, fogalmazás);

- Összegzés, hasznosítás

Hogyan tanítsunk?

A „hogyan tanítsunk?” kérdés kapcsán nagyon fontos, hogy valós problémához kössük a mondanivalót, s problémamegoldás módszereire hívjuk fel a figyelmet.

Az oktatás legyen változatos, nem kell uniformizálni. Ismertetni kell a könyvtári szolgáltatások igénybevételének módjait, s a szóba jöhető szakkönyvtárakat.

„Az egyéb értelmiségi cselekvési területek” alatt, bár a kifejezés nem a legjobb, olyan alapvető viselkedési formákat, értelmiségi mentalitást stb. szoktam ismertetni a hallgatókkal, mint például hogyan kell előadást tartani, mi a jelentősége a szakmai konferenciáknak, hogyan kell hozzászólni, felszólalni, hogyan kell hivatalos leveleket fogalmazni, szerkeszteni, hogyan kell öltözködni, mi az elfogadható magatartás a munkahelyen és az utcán, milyen szerepük van az emberi élet fő pilléreinek (munka, szerelem, barátság) életünkben stb. Mind-

ezeket a hallgatók gyakran szívesebben hallgatták, mint a szakmai részt.

Mit ne tanítsunk? Az ETO-t, az egyes szakrendszerket, a katalógusok részletezését, mert tapasztalataim szerint ezeket nagyon unják a hallgatók.

Informatikai oktatás és könyvtári szolgáltatóképeség

Az egyetemi könyvtárakban a tájékoztatás minőségi fejlesztésében számottevő fejlődés ment végbe az utóbbi négy évtizedben. Két sarokpont jelölhető meg: a tájékoztató szolgáltatások megszervezésének kezdete, mely az 1960-as évekre tehető, majd a modern elektronikus tájékoztatás meghonosodása és kiterjedése a kilencvenes évekre. Természetesen időközben sokfajta történet színezte, nehezítette vagy egyengette a fejlődés útját.

Az egyetemi könyvtárakban igen fejlett tájékoztatósi szemlélet és gyakorlat alakult ki, jól ötvözve a hagyományos és a technikailag korszerű eljárásokat.

Míg a tájékoztatásban a kínálat egyidejűleg gyors és óriási mennyiségű, az eredeti dokumentumokhoz való hozzáférés terén, alig figyelhető meg előrelépés.

Igaz, itt is van változás, pl. a könyvtárközi kölcsönzési kérelmeket elektronikus úton is lehet továbbítani; a legkülönbözőbb anyagok olvashatók az interneten, teljes szöveges adatbázisokban lehet keresni és letölteni saját lemezre stb. Mégis nehézséget érzek e vívmányok használatában, ugyanis kevesen ismerik és használják az interneten lévő könyvtári anyagokat, hasonlóképpen hiányosak az ismeretek a szakmai adattárak használatát illetően, akadnak rendezetlen szerzői jogi kérdések, gond van az ingyenesség és fizetőképesség értelmezésében, a fizetési technikában stb. Egyszóval úgy látom, mind a könyvtárosok, mind pedig a használ-

ók még nehezen boldogulnak tennivalóik eredményes ellátásában.

Véleményem szerint a minőségileg már felívelt tájékoztatás színvonalának védelme mellett továbbra is törekedni kell a könyvtári szolgáltatóképeség lényeges mértékű javítására. Ide tartozna pl. az állományról való gyors tájékozódás/hozzáférés megoldása.

Mindezek hangsúlyozása azért fontos, mert jól szolgáltató könyvtár(ak) nélkül a tárgyalt oktatás is csaknem hiábavaló.

Összefoglalva

A miskolci oktatási tapasztalatokat vázlatosan összefoglalva a következőkkel jellemezhetjük: a Miskolci Egyetemi Könyvtár és az oktatás kapcsolatát illetően nem a könyvtár a kezdeményező, hanem a kar, a tankör, a hallgató, az oktató.

Az oktatásban a könyvtárosok és a tanszékek munkatársai egyaránt részt vesznek.

Az egyetem gazdaságtudományi karán jól megoldottnak tekinthető az oktatás, ahol 1987 óta szemeszterenként 15x2 órában folyik a hallgatók bevezetése.

Az oktatásról elmondottakkal igazolni próbáltam, hogy az értelmiségi pálya több irányból fakadó, örök megújulási törvénye indokolja a továbbképzés, az átképzés permanenciáját, akár intézményesített keretek között, akár autodidakta módon. Az ismeretek megújulásának, bővítésének, illetve cseréjének előmozdításához a képzőintézmények mellett jelentős mértékben hozzájárulnak a könyvtárak is. A korszerű könyvtári, információkeresési technikák gyakorlati szempontú oktatása a használók nyeresége. A mindehhez csatlakozó optimális mértékű könyvtári szolgáltatások teszik teljessé a képet, amely az oktató a könyvtáros és a használó közös alkotása.

Irodalom

1. BARTA János: A tudományos munka technikájának oktatása. (Hozzászólás H. Németh Zsófia: A bibliográfiai ismeretek és a tudományos munka alapjainak oktatása c. cikkéhez). In: Felsőoktatási Szemle, 1963. 1. sz. 47–48. p.
2. BELICZAY Andor – WINDHOLZ Tamás – GALÁNTAY Jenő: A vegyi irodalom útmutatója. Bp. 1956. 171. p.
3. Bibliográfiai segédlet a filozófia tantárgyhoz. Bp. 1979. 105. p.
4. BUNELL, Linda J.: Linking undergraduate education and libraries. Minnesota's approach. In: New Direction for Higher Education. 1992. no. 78. 27–35. p.
5. COUPE, Jill: Undergraduate library skilss. Two surveys at John Hopkins Univesity. In: Research Strategies. 19..[?], no. 4.
6. CREMER, Monika: Internet für Bibliothekbenutzer. Erfahrungen aus dem Göttingen Projekt. In: Bibliotheksdienst, 1995. 1125-1138. p.
7. CSEREY Lászlóné – TAPOLCAI Ágnes: A hallgatók könyvtári-informatika képzése az Állat-orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárában. In: Könyvtári Figyelő, 1997. 1. sz. 53–57. p.
8. DE HART, Florence E.: Emberi kapcsolatok a könyvtárban. (Szerk. Nagy Attila), Bp. OSZK–KMK, 1997. 120 p.
9. DIETZE, Joachim: Nutzerschulung und ihre Lehrmethodik in Polen. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1987. No. 2. 78–79. p.
10. DISHNOW, Ruth E.: Updating a library and information skills guide. In: School Library Media Activities Monthly, 1994. no. 6. 27–28., 47. p.
11. EGYHÁZI Tiborné – DÖMÖTÖR Lajosné: Online információkeresés a Veszprémi Egyetemi Könyvtárban. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1991. 1–2. sz. 18–21. p.
12. EISENBERG, Michael – SPITZER, Kathleen L.: Skills and strategies for helping students more effective information users. In: Catholic Library World, 1991. October-December, 115–120. p.

Virtuális könyvtár. — A State University of New York (SUNY) egy olyan ötéves programon dolgozik, melynek célja virtuális könyvtár létrehozása. Létrejött egy olyan megállapodás az egyetem és a szoftvert készítő cég között, melynek értelmében a szerződés érvényességi idejében az egyetem bármikor megtekintheti a forráskódot és a dokumentációt, azután pedig meg is kapja. A szoftver a 19,5 millió dolláros SUNYConect program része, mely a SUNY 64 épületkomplexumában található könyvtárak közel 18millió példányának egy közös online katalógusát hozza létre. A rendszer beindításakor a virtuális könyvtárban megtalálható folyóiratok fele elérhető lesz az interneten. Az egyetem azt tervezi, hogy virtuális könyvtárát később a széles nyilvánosság előtt is megnyitja.

(*Chronicle of Higher Education Online. 2000. Nov. 21.*)
